

Bieżeństwo – wspólnota pamięci

Bieżeństwo na Podlasiu, czyli eksodus ludności cywilnej w głąb Imperium Rosyjskiego, uchodzącej przed frontem Wielkiej Wojny w 1915 roku, nie był historią nikomu nieznaną lub całkowicie pogrzebaną w niepamięci. Pamiętali o nim mieszkańcy, mówiono o nim w domach, przechowywano pamiątki. Było również przedmiotem badań historyków; zbierano relacje, ukazywały się książki naukowe w różnych językach, przede wszystkim po białorusku (traktowanym jako język przodków), ale także po polsku, rosyjsku i angielsku.

Jednak do społecznej świadomości i do sfery publicznej opowieść o bieżeństwie zaczęła trafiać dopiero na krótko przed nadejściem setnej, „okrągłej” rocznicy, przypadającej na rok 2015. Wielka w tym zasługa Anety Prymaki-Oniszk, autorki książki i twórczyni strony internetowej www.biezenstwo.pl, Doroteusza Fionika, inicjatora wielu wydarzeń rozgrywających się w przestrzeni publicznej oraz białostockiego środowiska historycznego, wydawców znaczących publikacji. Na fali rocznicowego zainteresowania bieżeństwem odbyło się również wiele mniejszych, lokalnych lub nawet indywidualnych inicjatyw, służących jego „odpominaniu”.

Poniższe kalendarium pozwala unaocznić intensywność i skalę zbiorowego ożywiania wspomnień, wyprowadzania ich z domowych zakamarków czy naukowych gabinetów na regionalne forum społeczne. Wiedza o bieżeństwie przebija się też z wolna do szerszych kręgów opinii publicznej w całym kraju. Im zaś większe zainteresowanie, tym większe również prawdopodobieństwo, że pamięć o cywilnym *exodusie* nie przeminie wraz z rocznicowymi *eventami*, lecz przyczyni się do gruntownego zrewidowania lokalnej świadomości historycznej oraz że stanie się bodźcem do zmodyfikowania programów nauczania historii.

KALENDARIUM WYDARZEŃ 2014–2017

- **20 lutego 2014 roku** – Aneta Prymaka-Oniszk uruchomiła stronę internetową www.biezenstwo.pl; pierwszy wpis na stronie.
- **27 października 2014 roku** – Doroteusz Fionik wygłosił w ramach Wszechnicy Kultury Prawosławnej w Białymstoku wykład *Bieżeństwo – nasza historia mało znana*. Prelekcję połączono z pokazem filmu Jerzego Kaliny *Bieżeńcy*. Miesiąc później Wszechnica zaprosiła również Anetę Prymakę-Oniszk.
- **14 grudnia 2014 roku** – premiera spektaklu *Bieżeńcy* Grupy Teatralnej pod opieką Joanny Stelmaszuk-Troc w Muzeum Białoruskim w Hajnówce. Spektakl uczestniczył w konkursie *Jestem, bo wrócili*. Wraz z innymi pracami został zaprezentowany zarówno w książce pokonkursowej, jak i w wolnym dostępie (biezenstwo.cerkiew.pl). Pokazano go kilkanaście razy w wielu miejscowościach regionu.
- **1 maja 2015 roku** – ogłoszenie konkursu *Jestem, bo wrócili. Przywracanie pamięci w setną rocznicę bieżeństwa* na łamach portalu biezenstwo.pl. Jego współorganizatorem było Stowarzyszenie OrthNet. Wpłynęło ponad 50 prac, których autorzy pochodzą przede wszystkim z Podlasia. Ogłoszenie wyników odbyło się 22 września w Akademii Supraskiej.
- **14 maja 2015 roku** – prezentacja teatralno-muzyczna *Bieżeńcy* w Muzeum i Ośrodku Kultury Białoruskiej w Hajnówce (w programie montaż słowno-muzyczny grupy „Antrakt” *Dzieci i bieżeństwo* (przygotowała Elżbieta Fionik), spektakl *Bieżeńcy, Pieśni bieżeństwa* w wykonaniu zespołu Żemerwa).
- **16 maja 2015 roku** – *Niezwykłą historię zwykłych ludzi* zaprezentowano w siedzibie Białowieskiego Parku Narodowego. Wystawę przygotował Białowieski Park Narodowy i portal www.biezenstwo.pl, (kuratorka: Ewa Moroz-Keczyńska, autorka tekstów: Aneta Prymaka-Oniszk).
- **21 lipca 2015 roku** – otwarcie w Sejmie RP wystawy *Bieżeństwo (uchodźstwo) 1915. Wspólna historia*, (wędrowała także przez wiele miast Województwa Podlaskiego). Organizatorem ekspozycji była Fundacja im. Księcia Konstantego Ostrońskiego przy współudziale „Przeglądu Prawosławnego”. Inicjatywa zorganizowania wystawy w Sejmie wyszła od posła Eugeniusza Czykwina.
- **21 sierpnia 2015 roku** – rozpoczęto w Bielsku Podlaskim i wsi Augustowo wojewódzkie obchody stulecia wybuchu I wojny światowej. Oprócz ekumenicznych modlitw w intencji poległych żołnierzy i uchodźców otwarty został szlak I wojny upamiętniający miejsca bitew i pochówku. Ponadto zaplanowano dwie

rekonstrukcje: bieżenstwa ludności cywilnej (z udziałem grupy teatralnej „Antrakt” i Teatru Seniora RETRO) oraz wielkiej bitwy o Bielsk.

- **23 sierpnia 2015 roku** – rekonstrukcja wyjścia w bieżenstwo oraz inscenizacja wielkiej bitwy o Bielsk sprzed stu lat. Pomysłodawcą imprezy był Doroteusz Fionik. Sama bitwa, w której poległo ok. 10 tys. żołnierzy, odbyła się praktycznie bez świadków, potencjalni cywilni świadkowie właśnie wyruszyli na wschód.
- **29 sierpnia 2015 roku** – spektakl plenerowy *Bieżeńcy. Exodus* Teatru Dramatycznego im. Aleksandra Węgierki w reżyserii Dany Łukasińskiej. Widowisko pokazano tylko 2 razy. 4 czerwca 2016 roku odbyła się premiera drugiej części, już na scenie teatralnej, pt. *Exodus 2.0* Artura Pałygi (reż. Agnieszka Korytkowska-Mazur).
- **1 września 2015 roku** – laureaci i organizatorzy konkursu *Jestem, bo wrócili* wyruszyli śladami bieżenców do Tomska na Syberii.
- **8 listopada 2015 roku** – Iwona Zinkiewicz, laureatka konkursu *Jestem bo wrócili* i przewodnik PTTK, wygłosiła w Nadleśnictwie Supraśl wykład otwarty, poświęcony bieżenstwu. Kolejne wykłady odbywały się w Nadleśnictwie Czarna Białostocka, Nadleśnictwie Bielsk, Nadleśnictwie Żednia, Nadleśnictwie Rudka, w PTTK RO Białystok oraz w Parafii św. Jana Teologa w Białymstoku do sierpnia 2017 roku.
- **12–13 listopada 2015 roku** – konferencja naukowa zorganizowana przez Białoruskie Towarzystwo Historyczne: *Bieżenstwo 1915 roku w historii i tradycji Białorusinów Podlasia*. Uczestniczyli w niej badacze oraz pasjonaci historii z Polski i Białorusi. Wygłoszone referaty zostały opublikowane w „Białoruskich Zeszytach Historycznych”.
- **14 grudnia 2015 roku** – uchwała Rady Miasta Białystok w sprawie nadania nazwy rondu, położonemu w Białymstoku w granicach osiedli nr 2 – Białostoczek oraz nr 9 – Jaroszkówka: *Rondo pamięci Bieżenstwa 1915 roku*.
- **2015** – publikacja książki Barbary Goralczuk *Nadzieja aż po horyzont*. Autorka spotykała się z czytelnikami, m.in. w Bielsku Podlaskim, w Białymstoku (w ramach cyklu „Środy literackie Książnicy Podlaskiej”).
- **6 marca 2016 roku** – premiera w Bielsku Podlaskim książki Doroteusza Fionika, *Bieżenstwo. Droga i powroty 1915–1922* (rok publikacji 2015), nad którą autor pracował od wielu lat. Wśród wielu innych działań propagujących dzieje Podlasia i mieszkańców tych ziem Fionik był też pomysłodawcą wystawy o bieżenstwie w 1995 roku: *Bieżenstwo – nieznany exodus 1915–1921*.

- **22 marca 2016 roku** – panel dyskusyjny, zorganizowany przez Studenckie Koło Naukowe Regionalni na Wydziale Filologicznym UwB. Gośćmi spotkania byli: Doroteusz Fionik (etnograf, animator kultury białoruskiej, założyciel Muzeum Małej Ojczyzny w Studziwodach), Anna Szerszunowicz (filolog, laureatka konkursu „Jestem, bo wrócili”, pracownik administracyjny UwB), Tomasz Sulima (dziennikarz, etnograf, działacz białoruskiej mniejszości, radny w Bielsku Podlaskim), Anna Kołosow-Ostapczuk (autorka i koordynatorka projektu artystyczno-edukacyjnego „ZaTopieni w historii”). Moderatorzy: Marzena Radecka oraz Marcin Filipowicz – SKN Regionalni.
- **22 kwietnia 2016 roku** – w warszawskim Domu Spotkań z Historią odbyło się spotkanie z udziałem m.in. Anety Prymaki-Oniszk, Doroteusza Fionika i Wojciecha Jagielskiego (pisarz, publicysta, korespondent wojenny) na temat *Uchodźcy w XX wieku i dziś. Czy we współczesnych bieżeniach, zmierzających w stronę naszych granic, potrafimy dostrzec samych siebie?*, zorganizowane z okazji ukazania się 86 nru pisma „Karta”, poświęconego uchodźcom XX w.
- **21 września 2016 roku** – publikacja reporterskiej książki Anety Prymaki-Oniszk: *Bieżenstwo 1915. Zapomniani uchodźcy*, nakładem wydawnictwa Czarne. Książka została nagrodzona Nagrodą Literacką Prezydenta Miasta Białegostoku im. Wiesława Kazaneckiego za 2016 rok oraz uzyskała tytuł Warszawskiej Premiery Literackiej – w listopadzie 2016 roku. Poza tym nominowano ją do Nagrody im. Ryszarda Kapuścińskiego za Reportaż Literacki 2016 i do Nagrody Literackiej m.st. Warszawy oraz do Nagród Historycznych Polityki za debiut w dziale prac naukowych i popularnonaukowych. Autorka uczestniczyła w wielu spotkaniach z czytelnikami w regionie i poza jego granicami.
- **6 grudnia 2016 roku** – finał konkursu *Bieżenstwo 1915 – nie zapomnimy* w II Liceum Ogólnokształcącym z Białoruskim Językiem Nauczania im. B. Taraszkiewicza w Bielsku Podlaskim. Nagrodzone prace można znaleźć na stronie internetowej szkoły.
- **25–26 marca 2017 roku** – IV Ogólnopolski Konkurs Krasomówczy o Tytuł „Przewodnik-Krasomówca” w Pszczynie (Woj. Śląskie). III miejsce zajęła Iwona Zinkiewicz z Białegostoku, która wygłosiła m.in. wykład *Bieżenstwo 1915 – zapomniani uchodźcy*.
- **8 czerwca 2017 roku** – *Bieżenki i tłumaczk* w Uniwersyteckim Centrum Kultury. Czytanie performatywne reportażu Anety Prymaki-Oniszk oraz spotkanie z autorką. Impreza została zorganizowana przez Fundację Uniwersytetu

w Białymstoku we współpracy z Uniwersyteckim Centrum Kultury w ramach zadania publicznego „Kultura wielu głosów – przeszłość i teraźniejszość”.

- **5 października 2017 roku** – premiera filmu *Bieżeńcy 1915–1922* w reżyserii Jerzego Kaliny, wyprodukowanego przez Bielsat w koprodukcji z Miastem Białystok i Muzeum Rolnictwa im. K. Kluka w Ciechanowcu. Film jest już legalnie dostępny online https://www.youtube.com/watch?v=pFul_4LuPH4 w czterech wersjach językowych. Do końca roku zaplanowano kilkanaście publicznych pokazów filmu, połączonych ze spotkaniem z reżyserem (m.in. Warszawa, Olecko, Bielsk Podlaski, Lublin). Jerzy Kalina jest również autorem dokumentu *Bieżeńcy* z 1999 roku.
- **10 listopada 2017 roku** – uroczysta prezentacja książki pokonkursowej *Jestem, bo wrócili*. Spotkanie z redaktorkami w Centrum Kultury Prawosławnej w Białymstoku zgromadziło ok. 200 osób, w tym ok. 40 uczestników konkursu. (relacje ze spotkań autorskich oraz książka do pobrania: http://biezenstwo.cerkiew.pl/news.php?id_n=21). Kolejne spotkania odbyły się w Bielsku Podlaskim i w Warszawie.
- **2017** – publikacja książki Barbary Goralczuk *Miód*.

BIEŻENSTWO. VARIA BIBLIOGRAFICZNE
(UKŁAD CHRONOLOGICZNY)

Prace historyczne – wybór

- Thurstan V., *The People Who Run: the Tragedy of the Refugees in Russia*, New York 1916.
- Беженство, w: *Советская историческая энциклопедия*, t. 5, Moskwa 1927.
- Kulischer E. M., *Europe on the Move: War and Population Changes 1917–1947*, New York 1948.
- Matus I., *Wieś Strzelce-Dawidowicze w tradycji historycznej*, Białystok 1994.
- Sosna G., Fionik D., *Orla na Podlasiu. Dzieje Cerkwi, miasta i okolic*, Bielsk Podlaski – Ryboły – Białystok 1997.
- Шчаўлінскі М., *Бежанцы і беларускі нацыянальны рух у гады першай сусветнай вайны*, „Беларускі гістарычны часопіс” 1999, no. 3.
- Sosna G., Fionik D., *Parafia Ryboły*, Bielsk Podlaski – Ryboły – Białystok 1999.
- Liulevičius V. G., *War Land on the Eastern Front: Culture, National Identity, and German Occupation in World War I*, Cambridge 2000.
- Matus I., *Lud nadnarwiański*, Białystok 2000.
- Sosna G., Fionik D., *Pasynki i okolice*, Bielsk Podlaski – Ryboły – Białystok 2001.
- Lohr E., *Nationalizing the Russian Empire: the Campaign against Enemy Aliens during World War 1*, Cambridge 2003.
- Predite A., *Latvian Refugees and the Latvian Nation State during and after World War One*, eds. N. P. Baron, P. Gatrell, *Homelands: War, Population and Statehood in the Former Russian Empire, 1918–1924*, London 2004.
- Gatrell P., *A Whole Empire Walking. Refugees in Russia during World War I*, Indiana University Press 2005.
- Mironowicz E., Tokć S., Radzik R., *Zmiana struktury narodowościowej na pograniczu polsko-białoruskim w XX wieku*, Białystok 2005.
- Sanborn J. A., *Unsettling Empire: Violent Migrations and Social Disaster in Russia during World War I*, „Journal of Modern History” 2005, vol. 77, no. 2.
- Sosna G., Fionik D., *Szczyty. Dzieje wsi i parafii*, Bielsk Podlaski – Ryboły – Białystok 2006.
- Korzeniowski M., Mądzik M., Tarasiuk D., *Tułaczy los. Uchodźcy polscy w imperium rosyjskim w latach I wojny światowej*, Lublin 2007.
- Старовойтов М., *Миграционные процессы в белорусско-российско-украинском пограничье (конец XIX в. – 1917 г.)*, „Журнал международного права и международных отношений” 2008, no. 3.

Fionik D., *Beženstvo: doroga i povoroty 1915–1922/Bieżeństwo: droga i powroty 1915–1922*, Bielsk Podlaski 2015.

Tomkiel M., *Wojna mocarstw. Podlasie 1914–1915*, Białystok 2015.

Chomik P., **Głogowska H.**, **Iwaniuk S.**, **Łatyszonek O.**, **Mironowicz E.**, **Misiuk Z.**, **Siemianczuk H.**, *Historia Białorusinów Podlasia*, rozdz. *W czasie I wojny światowej i wojny polsko-radzieckiej (1914–1921)*, Białystok 2016.

Relacje wspomnieniowe i teksty literackie

Pawluczuk W., *Wierszalin. Reportaż o końcu świata*, Warszawa 1983.

Бежанства 1915 года, red. W. Łuba, Białystok 2000, wyd. II., Białystok 2015.

Diemjaniuk B., *Bieżeńcy*, Łomża 2006.

Rodziwiczówna M., *Wrażenia i przeżycia. Lato 1915*, w: 100/XX. *Antologia polskiego reportażu XX wieku*, t. 1, 1901–1965, red. M. Szczygieł, Wołowiec 2014.

Goralczuk B., *Nadzieja aż po horyzont*, Bielsk Podlaski 2015, wyd. II., Białystok 2016.

Prymaka-Oniszk A., *Bieżeństwo 2015. Zapomniani uchodźcy*, Wołowiec 2016.

Goralczuk B., *Miód*, Białystok 2017.

Jestem, bo wrócili. Przywracanie pamięci w setną rocznicę bieżeństwa, red. K. Sawczuk, A. Kondratiuk, A. Szerszunowicz, Białystok 2017.

Wspomnienia bieżeńców drukowane były na łamach czasopism: „Bielski Hostieniec”, „Czasopis”, „Niva”, „Przegląd Prawosławny”.

Strony internetowe w języku polskim

www.biezenstwo.pl

www.biezenstwo.cerkiew.pl